AYRINTIDERGİ

ÜÇ AYLIK SOSYALİST SİYASET VE KÜLTÜR DERGİSİ • GÜZ 2024 • SAYI 47

Ayrıntı Yayınları Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel: 0212 512 15 00 • Faks: 0212 512 15 11
ayrintidergi@ayrintiyayinlari.com.tr • www.ayrintiyayingrubu.com

Sayı: 47
GÜZ 2024

Sahibi
Ayrıntı Yayınları Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş. adına
Erol Mut

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
İlbay Kahraman

Yayın Kurulu
Dinçer Demirkent, İlbay Kahraman, Güven Gürkan Öztan, Doğuş Sarpkaya, Duygu Tanış Zaferoğlu, Bülent Özçelik, Demet Sayınta, Yüksel Tarım, Berkay Kabalay, Yelda Kaya, Onur Yıldız

Danışma Kurulu
A. Ömer Türkeş, Ömür Birler, L. Doğan Tılıç, Necmi Erdoğan, Aylin Topal, Selçuk Candansayar, Pınar Bedirhanoğlu, Süreyya Karacabey, Şükrü Argın, Aydın Ördek, Cahide Sarı, Doğu Eroğlu, Duygu Türk

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul
Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

AYRINTI YAYINLARI Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayingrubu.com & ayrintidergi@ayrintiyayinlari.com.tr
www.ayrintidergi.com.tr
facebook.com/ayrintidergi & twitter.com/Ayrinti_Dergi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Emek ve Ekoloji: Tarihsel ve Güncel Perspektifler
AYRINTI DERGİ YAYIN KURULU
5

GÜNDEM

Erhan Keleşoğlu ile Söyleşi:
Trump Seçilirse, Düşük Bir İhtimal de Olsa, İran'a Bir Saldırı Olabilir
MÜHDAN SAĞLAM
9

Mine Yıldırım ile Söyleşi:
Gündemimiz Hayvan Hakları Mücadelesi
GÖZDE ORHAN
15

DOSYA

Emekoloji: Sınıf Mücadelesinin Yeni Boyutları
CEMİL AKSU
21

Çelişkileri Olanağa Dönüştürmek:
Sermayenin Parçalı Tahribatlarında Emek ve Ekoloji Mücadelesi
EKİNSU DEVRİM DANIŞ
31

Kömür Sermayesi Kuşatması Altında Yaşamak
NERMİN BİTER
41

Kazdağları'nda Orman Savunusunun Farklı Yankıları:
"Şehirden Kaçanlar" ve "Orman Köylüleri"
SARE ÖZTÜRK
51

Emek ve Ekoloji Ekseninde Bir Garip Aktör: Kim Bu Balıkçılar?
IRMAK ERTÖR
61

Devlet, Şirket ve Hukuk
RÜYA YÜKSEL
71

Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumlararası Şiddetin Ekolojik Kökenleri
ZOZAN PEHLİVAN
81

Kent Hijyeni, Emek ve İktidar: Hasköy'den Sağmalcılar'a Tarihsel Bir Bakış
CAN GÜMÜŞ-İSPİR
93

Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Olmayan Hayvan Emeği
İBRAHİM CAN USTA & MUSTAFA EMİR KÜÇÜK
106

Sezai Ozan Zeybek ile Söyleşi:
Geleceği Hayvanlarla Düşünmek: Türcülük, Şiddet ve Umut Üzerine
GÖZDE ORHAN
117

Ormanı Planlamak
SİBEL YARDIMCI
129

Çocuklar, Kuşlar, Masalın Aslı:
On Masalda Emek, Doğa, İnşa, Yozlaşma ve Mücadele
ÖZGE ERTEM
134

Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumlararası Şiddetin Ekolojik Kökenleri

Zozan PEHLİVAN

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni halkına yönelik gerçekleştirilen şiddet ve sonrasındaki soykırım, bilim insanları tarafından çoğunlukla sekteryen olarak tanımlanabilecek Müslüman-Hıristiyan çatışması ya da yerleşik ile göçebe toplulukların sözde iptidai (*primordial*) çatışması olarak göçebe Kürt aşiretlerinin tarımla uğraşan Ermenilere karşı sürdürdüğü bir çatışma olarak tarihlendirilip anlatıladurdu. Bu çalışmada son Osmanlı yüzyılında toplumlararası şiddet olaylarının temelini oluşturan faktörün çevresel ya da iklimsel stres/kriz zamanlarında doğal kaynaklara erişim mücadelesi olduğunu öne sürerek bu iddiayı karmaşıklaştırmakla kalmıyor, alternatif bir şiddet tarihi hikâyesini betimliyorum. Doğal kaynaklara erişim için verilen bu mücadelenin etkilerinin kanıtları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İngiliz Ulusal Arşivleri tarafından tutulan siyasi, ticari, finansal, çevresel, teknolojik, altyapısal ve askeri kayıtların disiplinlerarası bir incelemesi yoluyla ortaya konmaktadır. Kullanılan arşiv malzemeleri şöyledir: Birinci Dünya Savaşı öncesi Britanya İmparatorluğu'nun keşif (*reconnaissance*) misyonlarının raporları da dahil olmak üzere, toprak kullanımı, su kaynakları, yaylak ve kışlakların nüfus yapıları, büyüklükleri, bölgesel dağılımları, otlakların kalitesi ve miktarı, aşiretlerin göç yolları ve yerleşim düzenleri ve ekonomik düzendeki önemli rolleri hakkında kapsamlı değerlendirmeler içeren belgeler ile Osmanlı devletinin siyasi idaresi ve bu idarenin ürettiği hayati derecede önemli bilgiler sunan vilayet raporları, toplumun farklı kesimleri tarafından yazılan arzuhaller, suç istatis-

tikleri ve nüfus araştırmaları. Çok zengin ve çeşitli arşiv kaynaklarından yararlanan bu çalışma, yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumlararası şiddetin köklerine ilişkin alternatif bir tarih önermekle kalmıyor, imparatorluğun farklı toplulukları arasında yüzyıllardır süregelen karşılıklı bağımlılığın (*inter-dependency*) şiddetli bir şekilde çöküşüne ilişkin daha önceki anlayışlara meydan okuyor. Bu bağlamda, toplumlararası şiddette çevresel ve iklimsel faktörlerin tamamlayıcı rolünü göz önünde bulundurarak, geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlere ve Ermenilere ilişkin anlayışımızı eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda Orta Doğu coğrafyasının ve ötesinin çevresel ve siyasi tarihini birbirine bağlamaya yönelik süregelen çabalara katkıda bulunmaktadır.

Herhangi bir eyaletten ziyade bu çalışmanın coğrafi sınırları Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu ve güneydoğu vilayetlerinin tamamını kapsamaktadır. Böylesine geniş holistik bir coğrafi perspektif Kürtçe konuşan konargöçer ile Ermenice konuşan köylüler arasındaki şiddetin kökenlerini ve bu şiddetin 1840 ile 1914 arasındaki değişen doğasını daha iyi anlamak için elzem. İklimsel anormalliklerin sosyo-ekonomik etkilerinin izini sürerek tarım ve hayvancılık ekonomileri ile bu krizler sırasında ve sonrasında toparlanma (*recovery*) stratejileri üzerine yapılan bu araştırma, bu şiddetin sınırlı doğal kaynaklar üzerindeki kişilerarası mücadeledeki kökenlerinden toplumlararası çatışmalara ve nihayetinde etno-dinsel şiddete doğru evrimini anlamayı amaçlamaktadır. Böylesine geniş bir zamansallık, kırsal alanlardaki ekolojik stresin ve toplumlararası gerilimin giderek arttığı bir dönemin parametrelerini anlamak ve yaşanan şiddetin köklerini ve yaygınlaşma biçimlerini betimlemek için elzemdir. Bu aynı zamanda, kırsal ve kentsel alanlardaki şiddetin kendine özgü doğasını ve kırsal ve kentsel Müslüman eşraf, yerel idareciler ve konargöçerler de dahil olmak üzere farklı aktörlerin, 1890'larda Ermeni halkına karşı gerçekleştirilen ve tarihçi Selim Deringil'in *pogrom* olarak tanımladığı organize katliam ve yağmalardaki rolünü daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.[1]

1 Selim Deringil, "'The Armenian Question Is Finally Closed': Mass Conversions of Armenians in Anatolia during the Hamidian Massacres of 1895-1897," *Comparative Studies in Society and History* 51, no. 2 (2009): 344-71.

Bu çalışma özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında (1840-1914) bugünkü Türkiye'nin doğu ve güneydoğu vilayetlerinin neredeyse tamamını kapsamakla kalmıyor aynı zamanda Kuzey Irak ve Suriye'ye kadar uzanan ve tarihsel olarak *Osmanlı Kürdistanı* olarak bilinen geniş bir coğrafyaya odaklanıyor. Kürdistan, birçok Kürt aşiretinin bulunduğu ancak sabit tarihi sınırların bulunmadığı bir bölgenin kesin olmayan coğrafi tanımını temsil ediyor. Osmanlı Kürdistanı'nı tanımlarken siyasi bir alan belirtmeyi değil, Anadolu, İran, Suriye ve Irak ile Güney Kafkasya ile Toroslar ve Zagros sıradağları arasındaki belirli bir çevresel eşiği belirtmeyi amaçlıyorum.[2] Bu bağlamda daha önce yazdığım gibi, mevcut çalışmanın coğrafi kapsamını belirleyen, konargöçer aşiretlerin ve onların milyonlarca hayvanının hareketliliğidir. On dokuzuncu yüzyılda bu bölge milyonlarca yerleşik köylüye, konargöçer aşirete ve Ermeniler, Süryaniler, Bedeviler (Arapça konuşan konargöçer topluluklar), Keldaniler, Ezidiler, Rumlar, Yahudiler, Nasturiler, Süryaniler, Türkler ve Kürtler dahil olmak üzere farklı etnik-dini topluluklardan oluşan kasabalı ve şehirli nüfusa ev sahipliği yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin Ermeni halkına karşı uygulamaya soktuğu 1915 soykırımı ve Süryani halkının *seyfo* olarak nitelendirdiği insanlığa karşı işlenen suçlar neticesinde bölgenin demografik, sosyal ve materyal kültürü bozulmakla kalmadı aynı zamanda günümüz Türkiye'sinin ve Orta Doğu coğrafyasının bugünü de belirlendi. Bu bağlamda Osmanlı Kürdistanı'nın son yüzyılını anlamak için yirminci yüzyıldaki krizlerin köklerinin ve özellikle sosyal ve dini topluluklar arasındaki şiddetli çatışmaların öncüllerinin izini sürmek elzemdir.

İklimsel anormalliklerin sosyo-ekonomik etkilerinin izini sürerek tarım ve hayvancılık ekonomileri ile bu krizler sırasında ve sonrasında toparlanma (recovery) stratejileri üzerine yapılan bu araştırma, bu şiddetin sınırlı doğal kaynaklar üzerindeki kişilerarası mücadeledeki kökenlerinden toplumlararası çatışmalara ve nihayetinde etno-dinsel şiddete doğru evrimini anlamayı amaçlamaktadır.

Tarihsel Metotlar ve Yaklaşımlar

On dokuzuncu yüzyılda yaşanan global ölçekteki iklim krizlerinin olağanüstü demografik ve ekonomik etkileri bütünlüklü bir şekilde ilk kez Mike Davis tarafından *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın İnşası* adlı eserinde ortaya konulmuştur.[3] Bu çığır açıcı çalışmasında Davis, on dokuzuncu yüzyılda dünya çapında "orta ve doğu Pasifik Okyanusu'nun ekvator yakınında meydana gelip sıcak deniz yüzey suyunun zaman zaman ortaya çıkması"[4] şeklinde gerçekleşen iklimsel bir olay olan El Niño Güney Salınımının (ENSO) küresel iklim ve yerel coğrafyalar üzerindeki etkilerini belgeledi. Davis'in bulgularına göre ENSO, Çin, Hindistan, Güney Afrika, Mısır, Java ve Brezilya'daki tarımsal ekonomileri alt üst etti. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, iklim kaynaklı bu değişiklikler, sömürgecilik ve hükümet politikalarının birleşimi, ticari tarımın geçimlik tarımın yerini

2 Osmanlı Kürdistanı'nın coğrafi sınırları için, Suavi Aydın and Jelle Verheij, "Confusion in the Cauldron: Some Notes on Ethno-Religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbekir Province, 1800-1870," *Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915* içinde, der. Joost Jongerden and Jelle Verheij (Leiden: Brill, 2012), 15-54; Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* (London: Zed, 1992).

3 Mike Davis, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın İnşası*, çev. Umut Haskan (Istanbul: Yordam Kitap, 2012).

4 Michael H. Glantz, *Currents of Change: Impacts of El Niño and La Niña on Climate and Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 2.

alması beraberinde kıtlık ve ölüm getirmekle kalmadı aynı zamanda yerli halkları yerinden etti. Nüfustaki bu hareketlilik ve kriz, özellikle Britanya, Hollanda, Fransa ve diğer kolonyal imparatorlukların hakimiyeti altındaki bölgelerde, emperyal güçlerin toprak ve ticaret üzerindeki kontrollerini genişletip daha da sağlamlaştırabildikleri koşulları mümkün kıldı.

Küresel ölçekte gerçekleşen El Nino, Mike Davis'in örneklediği Mısır dışındaki Osmanlı coğrafyalarını da etkiledi. Daha önceki çalışmalarımda da betimlediğim gibi, iklimsel dalgalanmalar sosyal, ekonomik, politik, demografik ve ekolojik krizleri de beraberinde getirdi.[5] Bu büyük ölçekli holistik krizin Osmanlı Kürdistanı'nı nasıl değiştirip dönüştürdüğünü anlamak aynı zaman da birinci grup konvansiyonel tarihçilerin sekteryen ve milliyetçi anlatıları ile ikinci gurup olarak tanımlayabileceğiz tarihçilerin medenileşmiş köylüler ile henüz medenileşmemiş aşiretler ikiliğine dayalı yorumlarının ya da Cengiz Orhunlu'nun erken modern Osmanlı devletinin konargöçer topluluklara yönelik iskan politikalarını nefis bir şekilde özetlediği "çoban ile saban arasındaki mücadele" (*the desert and sown*) perspektiflerinin ötesine giderek alternatif bir anlatı inşa etmektedir.[6] Bu konvansiyonel tarih anlatılarının ilk versiyonunda, Osmanlı devleti ve onun bölgesel siyaseti organize etme ve etkilemedeki rolüne mutlak bir yetki atfedilmekle kalmıyor bölgesel ya da yerel bağlamlar göz ardı ediliyor.[7] İkinci yorumda, topluluklar arasındaki gerilimler, bu grupları ayıran temel farklılıkların doğal sonucunun bir yansıması olarak sunulmakla kalmıyor; köylüler ve konargöçerler arasındaki uzun erimli sosyo-ekonomik bağımlılık ve bir arada yaşama biçimleri yadsınıyor. [8] Çevresel tarih araştırmalarının yokluğu, köylülerin ve göçebelerin yüzyıllar boyunca var olan ekonomik, politik ve sosyolojik karşılıklı bağımlılıklarını gölgelemekle kalmıyor, bu durum özellikle Osmanlı Kürdistanı gibi yerleşik köylü ve göçebe toplulukları arasında yüzyıllardır süren simbiyotik ilişkilerin akabinde ortaya çıkan yoğun şiddetin derin köklerini ve evrimini görmeyi engelliyor. *Şiddetin Politik Ekolojisi: Son Osmanlı Yüzyılında Köylüler ve Aşiretler*'de[9] iddia ettiğim gibi, bu bölgedeki çevresel krizlerden doğan belirli zorlukları ve özellikle bunun bölgede ikamet eden konargöçer ahali ve onların milyonlarca hayvanı üzerindeki kısa ve uzun erimli etkilerini kavrayamadan Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Kürdistan coğrafyasında yaşanan kitlesel şiddeti anlamamız mümkün değildir.

5 Zozan Pehlivan, "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan," *Journal of Economic and Social History of the Orient* 63, no. 3 (2020): 316-56.

6 Gertrude Bell, *The Desert and the Sown* (New York: E.P. Dutton and Company, 1907); Cengiz Orhonlu, *Osmanlı imparatorluğunda aşiretlerin iskânı* (İstanbul: Eren yayıncılık, 1987).

7 Taner Akçam, *The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2012); Janet Klein, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone* (Stanford: Stanford University Press, 2011); Peter Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response* (New York: Harper Collins, 2003); Donald Bloxham, "The Armenian Genocide of 1915-1916: Cumulative Radicalization and the Development of a Destruction Policy," *Past & Present*, no. 181 (2003): 141-91; Vahakn N. Dadrian, *Warrant for Genocide: Key Elements of Turko-Armenian Conflict* (New Brunswick, NJ: Transaction, 1999).

8 Aydın and Verheij, "Confusion in the Cauldron"; Balakian, The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response; Edip Gölbaşı, "The Official Conceptualization of the Anti-Armenian Riots of 1895-1897. Bureaucratic Terminology, Official Ottoman Narrative, and Discourses of Revolutionary Provocation," Études Arméniennes Contemporaines, no. 10 (March 30, 2018): 33-62; Ali Sipahi, "Narrative Construction in the 1895 Massacres in Harput: The Coming and Disappearance of the Kurds," Études Arméniennes Contemporaines, no. 10 (2017): 63-96; Edip Gölbaşı, "The Official Conceptualization of the Anti-Armenian Riots of 1895-1897. Bureaucratic Terminology, Official Ottoman Narrative, and Discourses of Revolutionary Provocation," Études Arméniennes Contemporaines, no. 10 (2018): 33-62; Ali Sipahi, "Narrative Construction in the 1895 Massacres in Harput: The Coming and Disappearance of the Kurds," Études Arméniennes Contemporaines, no. 10 (2017): 63-96; Owen Miller, "Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire" (Ph.D., United States, Columbia University, 2015); Uğur Ümit Üngör, The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950 (Oxford: Oxford University Press, 2011).

9 Zozan Pehlivan, "The Political Ecology of Violence: Peasants and Pastoralists in the Last Ottoman Century" (Cambridge: Cambridge University Press, 2024).

Şiddetin Politik Ekolojisi, geç dönem Osmanlı Kürdistanı'ndaki toplumlararası şiddeti, ekolojik koşulların tarım ve hayvancılık üzerindeki olağanüstü tesirlerini inceleyerek bu sektörlerde üreterek hayatını idame ettiren nüfus kesimlerini etkileme biçimlerini, onların kriz anlarında uygulamaya soktukları hayatta kalma stratejilerini ve Osmanlı Devleti'nin yaşanan ekolojik, iktisadi ve siyasi krize müdahil olma biçimlerini inceleyerek altı alanda yeni bir çığır açmaktadır. Birincisi, Osmanlı Kürdistanı'ndaki olağan dışı iklim krizlerinin on dokuzuncu yüzyıldaki ENSO'nun sıcak ve soğuk aşamaları olan El Niño ve La Niña döngüleriyle nasıl örtüştüğünü belgelemektedir. İkincisi, bu periyodik ENSO bağlantılı iklim döngülerinin on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında sebep olduğu kuraklık silsilelerinin ve aşırı soğuk döngülerin, temel geçim kaynağı hayvancılık olan konargöçer ekonomiyi, toparlanması yıllar sürecek bir krize ittiğini göstermektedir. Üçüncüsü ve daha önemlisi bu iklimsel krizlerin konargöçer ekonomiyi ve tarımsal ekonomiyi etkileme biçimlerindeki önemli farklılıkları göstermekle kalmıyor, bu farkların kriz sırası ve sonrası toparlanma stratejilerini nasıl biçimlendirdiğini bazen de belirlediğini gösteriyor. İklimsel felaketler hem hayvancılık hem de tarımsal ekonomide yıkım yaratmış olsa da iklimsel değişikliklerin uzun vadeli etkileri köylüler ve aşiretler için aynı değildi. Pek çok köylü açlıkla karşı karşıya kalırken ya da az yağış ve aşırı soğuğun yol açtığı krizler sırasında terk-i evtan etmek zorunda kalırken, tarımsal ekonomi genellikle bir ya da iki hasat mevsimi içinde nispeten hızlı bir şekilde toparlanma eğilimindeydi. Buna karşılık, şiddetli iklimsel krizlerin ardından sürü büyüklüğünün azalması, koyun, keçi, at, deve, manda ve sığır gibi sürü hayvanlarının bağışıklık sisteminin zayıflaması ve doğurganlıklarının düşük olması nedeniyle aşiretlerin koyun ve keçi sürülerini kriz öncesi sayılara getirmeleri için sekiz ila on yıl gibi bir zaman aralığına ihtiyaçları vardı. At, deve, manda ve katır gibi daha büyük hayvanlardan oluşan sürülerde toparlanma çok daha uzun, neredeyse otuz kırk yıl kadar sürmekteydi. Dördüncü olarak, tarımsal ekonomi ile konargöçer ekonomilerin kriz sonrası toparlanma evreleri arasındaki bu farklı zamansallığı *ekolojik muvazenesizlik* (ecological disequilibrium) olarak tanımlıyorum. Dahası bu *muvazenesizlik* sadece ekolojik değil aynı zamanda ekonomik idi. Çünkü köylüler ile konargöçerlerin tarım ve hayvancılığa yaptığı yatırımın miktarı, çeşitliliği ve bu üretim kalemlerine olan bağımlılık oranları bütünüyle farklıydı. Sosyal statüleri, siyasi güçleri, ekonomik zenginlikleri ve geçim kaynakları esas olarak koyun ve keçi sürülerine bağlı olan konargöçer erkekler ve kadınlar için bu tür felaketler aynı zamanda varoluşsal bir krize de yol açıyordu. Beşinci olarak, bu bağlamda Osmanlı Kürdistanı'nda Ermeni köylüler ile konargöçer Kürt aşiretleri arasında şiddetin patlak vermesine önemli ölçüde sebep olan faktörler, mevcut sınırlı doğal kaynaklara erişme çabası etrafında şekillenen hayatta kalma mücadelesiydi. Altıncı ve son olarak, Osmanlı devletinin kriz dönemi politikalarını betimleyerek Osmanlı yönetiminin şiddet dalgalarının evrilme süreçlerindeki daimî rolünü gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla *Şiddetin Politik Ekolojisi*, uzun süredir devam eden tarımcı ve hayvancı toplulukların ilişkilenme sorununa yeni bir yaklaşım getiriyor ve köylüler ile aşiretler arasında ilkel bir çatışma olduğu varsayımına meydan okuyor. Orta Doğu'daki sıcaklık ve yağıştaki aşırı değişikliklerin dikkat çekici eşzamanlılığını ve düzenliliğini ve bunların ENSO'nun daha büyük döngüleriyle örtüşmelerini belgeleyen bu çalışma, Osmanlı Kürdistanı'nda on dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında meydana gelen şiddet dalgasının yayılma biçimlerini ve Ermeni köylüler ile Müslüman Kürt aşiretleri arasındaki etnik-mezhepsel şiddeti yalnızca yerel sosyal, politik ve ekolojik değişimi inceleyerek anlayabileceğimizi öne sürüyor.

Pek çok köylü açlıkla karşı karşıya kalırken ya da az yağış ve aşırı soğuğun yol açtığı krizler sırasında terk-i evtan etmek zorunda kalırken, tarımsal ekonomi genellikle bir ya da iki hasat mevsimi içinde nispeten hızlı bir şekilde toparlanma eğilimindeydi. Buna karşılık, şiddetli iklimsel krizlerin ardından sürü büyüklüğünün azalması, koyun, keçi, at, deve, manda ve sığır gibi sürü hayvanlarının bağışıklık sisteminin zayıflaması ve doğurganlıklarının düşük olması nedeniyle aşiretlerin koyun ve keçi sürülerini kriz öncesi sayılara getirmeleri için sekiz ila on yıl gibi bir zaman aralığına ihtiyaçları vardı.

İnsani ya da çevresel faktörlerin tek başına belirlediği şiddet anlayışlarından uzaklaşarak, şiddeti hem insan hem de insan olmayan aktörlerin temel ve bağlantılı roller oynadığı gündelik bir olay olarak analiz ediyorum. Kuraklık, şiddetli soğuk, sel, çekirge istilası, taun (veba) gibi hastalıklar vb. çevresel felaketler ve hayvan kaybı yeni mücadeleleri ve bunun karşılığında toplumlararası şiddeti tetikleyebilir. Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın son demlerinde neredeyse epidemik bir hal almış olan hayvan hırsızlığı, mera anlaşmazlığı ya da sürü hayvanlarını köylülerin ekinlerinde beslemek gibi olayları hem görünür hem de gözlemlenebilir gündelik şiddet uygulamaları olarak değerlendirmekteyim. Her ne kadar bu tür olaylar, çevresel stresin ilk dönemlerinde kişilerarası veya ölümcül şiddete yol açmamış olsa da sık sık yaşanan kuraklıklar ve bunun sonucunda tarımla uğraşan bir hanenin özel mülkiyetinin en büyük bileşeni olan, tarım arazilerinin sürülmesinde kullanılan ve aynı zamanda gıda ve enerji kaynağı olan hayvanların azlığı ile daha da yaygınlaştı. Bu durum, yüzyılın son on yılında köylülerin ve konargöçerlerin hayatta kalma mücadelesini şiddetlendirmekle kalmadı aynı zamanda şiddetin görünür ve ölümcül hale geldiği bir döneme tekabül etti.

Dolayısıyla bu tarihi süreci ele alan bu çalışma, şiddet ve çevresel felaketler arasındaki ilişkiye dair güncel teorilere dayanmakla kalmıyor, mevcut teorileri genişletiyor ve bunlara alternatif eklemeler yapıyor. Rob Nixon'un *Slow Violence and the Environmentalism of Poor* ve Thomas F. Homer-Dixon'ın *Environment, Scarcity and Violence* adlı kitaplarının gösterdiği gibi, ihmal edilen çevresel perspektiflere yönelik akademik ilgi, çağdaş dünyadaki şiddet anlayışımıza dair ilgi çekici yeni içgörüler sunabilir.[10] Nixon'a göre şiddet her zaman anlık, patlayıcı veya görünür bir olay değildir. Zamansal veya mekânsal olarak kesin olarak sınırlandırılması da gerekmez. *Yavaş şiddet* (*slow violence*) olarak adlandırdığı şeyi inceleyen Nixon, şiddeti kademeli bir süreçle gerçekleşen nispeten görünmez bir eylem olarak yeniden kavramlaştırıyor. Nixon, şiddeti "ne muhteşem ne de anlık, bunun yerine artan, vahim sonuçları yıllar, on yıllar veya yüzyıllarca ertelenen" bir şiddet olarak görüyor.[11] Bu çalışma bağlamında, sık ve yoğun iklim anormalliklerinin köylüler ve göçebeler ile bunların hayvancılık popülasyonu üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini göz önünde bulundurarak, Nixon'un yavaş şiddet anlayışıyla hareket ediyorum; ancak bu kavramı belirli çevresel krizlerin ardından tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumların kriz sonrası toparlanmasıyla belirlenen zaman çizelgelerini göz

10 Rob Nixon, Slow Violence and the Environmentalism of the Poor (Cambridge: Harvard University Press, 2011); Thomas F. Homer-Dixon, Environment, Scarcity, and Violence (New Jersey: Princeton University Press, 2010).

11 Rob Nixon, "Slow Violence; Literary and Postcolonial Studies Have Ignored the Environmentalism That Often Only the Poor Can See. (Viewpoint Essay)," *The Chronicle of Higher Education* 57, no. 40 (2011): 1.

önünde bulundurup *ekolojik muavenetsizlik* üzerinden okuyorum. Çalışmamda, bu uzun dönem boyunca yaşanan toplumsal ve ekonomik karşı karşıya gelme durumlarını yavaş şiddetin bir versiyonu olarak ele alıp kavramsal bir müdahalede bulunmaktayım. Dolayısıyla bu yavaş şiddeti tek bir olay olarak değil, on yıllık çevre felaketlerinin çeşitli toplulukların yaşadığı bölgelerdeki toplumlararası ilişkiler üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinin ve bunun sonucunda ortaya çıkan sınırlı doğal kaynaklara erişim mücadelesini arttırmasının bir ürünü olarak almaktayım. Dahası, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl politikalarını, bu politikaların değişkenliklerini ve netice itibariyle çevresel ve toplumsal krize müdahil olma biçimlerini ayrıntılandırarak II. Abdülhamid yönetiminin Kürdistan'daki şiddeti etkileme gücünü ve dönüştürme biçimlerini yenilikçi bir perspektifle ele alarak yeni bir siyasi tarih anlatısı ortaya koymaktayım.

Dolayısıyla bu araştırma, yalnızca geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda değil, aynı zamanda modern Orta Doğu'nun oluşumunda da şiddete ilişkin en tartışmalı soruların bazılarına yeni yöntemlerle yanıt vermektedir. Bu sorular arasında şunlar yer alıyor: Bölgeye şiddet getiren köylüler ve konargöçerler tarafından ne tür iyileştirme stratejileri uygulandı? Çevresel stres bu çok etnikli, çok dinli ve çok kültürlü toplumda mevcut ilişkilenme biçimlerini nasıl dönüştürdü? Bu gerilimler Osmanlı İmparatorluğu'nda 1890'larda Ermenilere karşı organize edilen pogrom ve katliamlara nasıl katkıda bulundu? Bu kadar büyük bir çevre krizi döneminde tarım arazileri, meralar ve hayvancılık köylü ekonomisini nasıl hedef haline getirdi? Bu bağlamda *Şiddetin Politik Ekolojisi*, insanlarla çevre arasındaki karmaşık ilişkiyi ve kriz zamanlarında yavaş yavaş ortaya çıkan belirli şiddet türleriyle bağlantıyı daha incelikli ve temelli bir şekilde ortaya koyarak bu soruları araştırıyor.

İnsani ya da çevresel faktörlerin tek başına belirlediği şiddet anlayışlarından uzaklaşarak, şiddeti hem insan hem de insan olmayan aktörlerin temel ve bağlantılı roller oynadığı gündelik bir olay olarak analiz ediyorum. Kuraklık, şiddetli soğuk, sel, çekirge istilası, taun (veba) gibi hastalıklar vb. çevresel felaketler ve hayvan kaybı yeni mücadeleleri ve bunun karşılığında toplumlararası şiddeti tetikleyebilir.

Netice itibariyle, insan şiddetini analiz etme ve anlama aracı olarak çevre tarihinden elde edilen bulgulara dayanarak yapılan bu çalışma, dünya tarihinde toplumlararası şiddetin yükselişini genellikle antropojenik faktörlere bağlayan yaklaşımlar için yeni sorular ortaya çıkarmaktadır. Etiyopya, Kenya, Mali, Nijerya, Somali, Sudan, Suriye, Hindistan ve Yemen'deki mevcut şiddet bölgelerine daha yakından bakıldığında, aşırı kuraklık dönemleri gibi antropojenik olmayan faktörlerin su kıtlığına, mahsul kıtlığına, ürün kaybına ve otlakların kurumasına neden olduğu, bütün bu faktörlerin kıtlığa ve hayvan telefatına sebep olduğu ve toplumlararası gerilimleri beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle köylülerin ve konargöçerlerin aynı ekolojik bölgelerde yaşadığı ve mevcut sınırlı doğal kaynaklara bağımlı olduğu bölgelerde çok daha belirgindir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkisini daha da artırdığı günümüz dünyasında, bu tür şiddet biçiminin tarihsel köklerinin daha iyi anlaşılması, özellikle sıcaklık ve yağış düzenlerindeki aşırı dalgalanmaların bu topluluklar üzerinde büyük baskı oluşturmaya devam etmesi nedeniyle son derece önemlidir.

Geleneksel tarih kaynaklarının yanı sıra bu çalışmada iklim bilimi, botanik bilimi ve zooloji biliminin bulguları da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Böylesine interdisipliner bir

perspektif arşiv belgelerinin nasıl yorumlanması gerektiğini ve iklim felaketlerinin tarım, hayvancılık, su kaynakları ve otlaklar üzerindeki etkilerini betimlemek açısından mühimdir. Bu bağlamda iklim koşullarını, yolların durumunu, kırsal kesimdeki göç yollarını gösteren resmi kayıtlar, suç istatistikleri, nüfus araştırmaları, fotoğraf koleksiyonları, misyoner raporları, askeri sefer raporları ve arazi araştırmaları dahil olmak üzere çok sayıda tarihsel kayıt araştırmada kullanılmıştır. Daha da önemlisi mevcut doğal kaynaklar, özellikle su, hayvan popülasyonu, ormanlar ve bunların on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Kürdistanı'ndaki konumları da detaylı bir biçimde betimlenmiştir. Bunu yaparken proje, kuraklık, şiddetli soğuk, sel, çekirge ve hayvan hastalıkları gibi insan dışı faktörlerin belirleyiciliğini ve bu faktörlerin sosyo-politik olayların oluşumundaki büyük rolünü gözler önüne sermekte, böylelikle geleneksel tarihi belgelerin yeniden yorumlanmasına olanak tanımakta, geç Osmanlı Kürdistanı'nda toplumun farklı kesimleri arasındaki çatışmaları ve şiddetin anatomisini anlamayı olanaklı kılmaktadır.

Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda ekolojik kriz ve toplumlararası şiddetin anatomisi

Osmanlı idaresinin kıtlık ve kuraklık zamanı uygulamaya soktuğu çeşitli politikalar ve bu politikaların tarımsal ve konargöçer ekonomilerin kriz sonrası toparlanma sürecine etkileri ve daha da önemlisi bu sürecin uzamasına ya da kısaltmasına yönelik uygulamaların derinlemesine analizi bu çalışmanın bir diğer önemli yeniliğidir. Tanzimat devlet adamlarının erzak politikalarının, şehirleri ayakta tutmakla kalmadığını, köylülerin terk-i evtan etmelerinin önüne geçmek için yenilikçi bir takım yardım politikaları uyguladığını, buna karşılık konargöçer aşiretlere yönelik herhangi bir yardım politikasının olmadığını görmekteyiz. Kürdistan'dan Irak'a, Suriye'ye ve Anadolu'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde aşiretler yiyecek kıtlığı zamanlarında gözden çıkarılacak toplumsal grupların başında geliyorlardı. Nitekim, Yahya Araz, İrfan Kokdaş ve Mehmet Yavuz Erler gibi tarihçilerin çalışmaları, Osmanlı'nın 1840'larda ve 1870'lerde Orta Anadolu'daki kıtlık yardımlarının, kıtlık zamanlarında hayvancılıkla uğraşanları kapsamadığını göstermektedir.[12] Nitekim, El Nino'ya bağlı kuraklıkların ilk dalgası olan 1844-46 kuraklığı bölgede kıtlığa neden olduğunda, Kürdistan'daki Tanzimat yöneticileri tıpkı Orta Anadolu'da uyguladıkları gibi aşiretlerin içinde bulunduğu açlık durumunu görmezden gelmiş, onlara yönelik herhangi bir yardım politikası geliştirmemiştir. Reformcu Tanzimat yetkilileri, şehirlerdeki kent sakinlerine ve köylülere öncelik vererek, otlaklardaki aşiretleri fiilen yardımlardan mahrum bıraktı. Bu politikalar, Tanzimat reform hareketinin vatandaşlara eşit muamele edilmesini vadeden temel ilkelerine ihanet olarak okunabilir. Eşit haklar ve adil muamele vaadi, toprak sahibi olmadıkları, tarım yapmadıkları ve şehir merkezlerine yerleşmedikleri için aşiretler için geçerli değildi. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun kırsal ortamında temel bir sınıf ayrımının varlığına işaret etmektedir.[13]

Tanzimat devletinin (1839-1876) adaletsiz yardım politikaları ve mali taktikleri, II. Abdülhamid'in (hükümdarlık dönemi 1876-1908) saltanatı döneminde devam etti. "Tanzimat'ın son adamı"[14] olarak yeni padişah, Tanzimat devletinin kurumsal kapasitesini ve altyapı projelerini genişletirken, imparatorlu-

12 Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları, 1800-1880* (Istanbul: Libra, 2010).

13 Osmanlı'nın kırsal çevredeki sınıf algısına ilişkin bu önemli noktayı işaret ettiği için Elçin Arabacı'ya minnettarım.

14 Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, vol. II (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 212.

ğun göçebe kırsal nüfusuna yönelik yukarıdan aşağıya siyasi yaklaşımını merkeze koyarak otoritesini güçlendirdi.[15] Bu aynı zamanda mali kriz ve "meşruiyet krizi"[16], çevresel felaketler[17] ve sırasıyla emperyal egemenlik politikaları, küresel iklimsel salınımlar ve 1870'lerdeki dünya çapındaki ekonomik durgunluğun olduğu bir dönemdi.[18] Bölgesel ve küresel ölçekli bu krizlerin, Kürdistan coğrafyası üzerindeki anlık, kısa vadeli ve uzun vadeli sonuçları dikkat çekiciydi. Küresel durgunluk, bölgelerin proto-endüstriyel imalat üretimini olumsuz etkilerken, ENSO ile ilişkili iklim anomalileri de tarım ve hayvancılık ekonomilerini etkiledi.[19] 1879 ile 1894 yılları arasında arka arkaya meydana gelen üç kuraklık dönemi ve 1880'deki şiddetli soğuk dalgası, yalnızca hasadın yokluğuna, meraların kurumasına, meyve bahçelerinin kökünden sökülmesine değil, aynı zamanda çoğunlukla kırsal alanlarda olmak üzere binlerce insanın ölmesine ve milyonlarca sürü hayvanının telef olmasına sebep oldu. Hayvan popülasyonundaki keskin düşüş ise bölgenin kıtalar arası hayvan ticareti hacmini daralttığı gibi çobanların gıda ve tüm enerji kaynaklarını ve en önemli mali sermayelerini de tüketerek konargöçer aşiretler için varoluşsal bir krize yol açtı. Terk edilmiş köyler, terk edilmiş meralar ve kırsal göç çeşitli üretim kalemlerinin de yerle yeksan olmasına sebep oldu.[20] Bu, Osmanlı Kürdistanı'nda bir "kriz sürekliliği"[21] dönemiydi ve Hamidiye devletinin yönetim kapasitesi, mali yetersizlikleri, altyapı sınırlılıkları, ideolojik gündemi, sosyo-politik ve sosyo-kültürel yatkınlıkları, devlet tarafından uygulanan yardım tedbirlerinin biçimleri, zamanlaması ve cihetlerinde elzem bir rol oynadı.

Bu bağlamda devletin iklim krizleri anlarında, köylüyü, şehirliyi ve orduyu besleme ve ayakta tutma siyasetinin ötesine geçerek, Osmanlı yardım tedbirlerini geniş bir şekilde tanımlanması söz konusudur. Nüfusun etnik ve dinsel kompozisyonu, kırsal ve kentsel ayrımı, köylü ve konargöçer gibi birden fazla kesişen kimlik ciddiyetle ele alınmaktadır. Bu faktörlerin her biri, on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılı boyunca devam eden kriz sırasında kıtlık yardımlarının dağıtımına ilişkin politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Kürdistan'da devletin kıtlık yardımı politikaları, farklı sosyo-ekonomik yaşam biçimlerinin varlığı (büyük köylü ve konargöçer nüfus), çok sayıda büyük dini topluluğun varlığı ve bölgenin jeopolitik konumu nedeniyle oldukça karmaşık bir haldeydi. Bu nedenle, iktisat tarihçisi Mehmet Genç'in Osmanlı iktisadi politikasının klasik ilkelerinden biri olarak gösterdiği provizyonizm (herkes için erişilebilir kaynağın) kapitalist piyasa ekono-

15 Samuel Dolbee, "Empire on the Edge: Desert, Nomads, and the Making of an Ottoman Provincial Border," *The American Historical Review* 127, no. 1 (2022): 129-58; Chris Gratien, *The Unsettled Plain: An Enviromental History of the Late Ottoman Frontier* (Stanford: Stanford University Press, 2022); M. Talha Çiçek, *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021); Mostafa Minawi, *The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz* (Stanford: Stanford University Press, 2016); Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); Thomas Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919* (Leiden: Brill, 2011); Eugene L. Rogan, *Frontiers of State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999). 2016

16 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1908* (London: I. B. Tauris, 1998); Selim Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)," *International Journal of Middle East Studies* 23, no. 3 (1991): 345-59.

17 Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık*.

18 Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (London: Verso, 2001); Lillian M. Li, *Fighting Famine in North China: State, Market, and Environmental Decline, 1690s-1990s* (Stanford: Stanford University Press, 2007), 250-81.

19 Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the 'Great Depression' of 1873-1896," *The Journal of Economic History* 44, no. 1 (1984): 107-18.

20 Yonca Köksal, *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne* (London: Routledge, 2019), 35-37.

21 "Continuum of crisis""i şu çalışmadan almaktayım. Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002).

Geç dönem Osmanlı Kürdistanı, Orta Anadolu ve Irak'taki tarihsel vakalar, provizyonizm ilkesinin, konargöçer toplulukları dışlayarak köylülere yönelik olduğunu gösteriyor. Hayvancılıkla uğraşan aşiretlere yönelik devletin yardım politikaları on dokuzuncu yüzyıl boyunca değişmedi. Kıtlık zamanlarında ne Hamidiye devleti ne de Tanzimat devleti konargöçerlere kriz zamanında destek sağlıyordu.

misine mutlak olumlu bir alternatif değildi.[22] Geç dönem Osmanlı Kürdistanı, Orta Anadolu ve Irak'taki tarihsel vakalar, provizyonizm ilkesinin, konargöçer toplulukları dışlayarak köylülere yönelik olduğunu gösteriyor. Hayvancılıkla uğraşan aşiretlere yönelik devletin yardım politikaları on dokuzuncu yüzyıl boyunca değişmedi. Kıtlık zamanlarında ne Hamidiye devleti ne de Tanzimat devleti konargöçerlere destek sağlıyordu. Kürdistan'daki krizin devam ettiği dönemde Osmanlı'nın yardım tedbirleri, Osmanlı yardım politikalarının geç dönem Osmanlı Kürdistanı'ndaki göçebeler üzerindeki etkisini ve sonuçlarını bütün çıplaklığıyla göstermekte.

Bu bağlamda, bu çalışmada on yıllık çevresel kriz sırasında Osmanlı Kürdistanı'nda yaşayanlar arasında merkezi devletin çeşitli yardım ve destek biçimlerini şekillendiren temel bir faktör olan *ilgi hiyerarşisinin (hierarchy of concern)* olduğunu ileri sürüyorum. Dahası, son dönem Osmanlı yardım politikalarının analizi, mevcut kaynakların yönetiminde ve mali yardımların dağıtımında dini ve ideolojik önyargıların varlığını ortaya koymaktadır. Bu, Tanzimat reformlarının etnik-dinsel kimliklerine bakılmaksızın bireylere adil davranılmasını vadeden temel ilkesinden köklü bir kopuştu. Dahası, merkezi devletin ilgi hiyerarşisinin ve bunun Kürdistan'ın politik ekolojisi üzerindeki *kasıtlı ve kasıtsız* (*intentional and unintentional*) sonuçlarının analizi, ekolojik kriz sırasında ve sonrasında toplumlararası şiddetin artmasında Osmanlı merkezi yönetiminin belirleyici rolü olduğunu göstermektedir. Son olarak, merkezi hükümetin kapasitesi, Hamidiye yönetiminin eyaletler üzerinde artan hegemonyası ve gıda politikaları vurgulanarak aynı zamanda Tanzimat devleti ile Hamidiye rejimi arasındaki süreklilik ve kopuşların altı çizilmiş, geç dönem Osmanlı tarihyazımına da katkı yapılmıştır.

Son olarak bu çalışmada, Osmanlı Kürdistanı gibi dinsel, etnik ve dilsel aidiyetleri farklı olsa da yüzyıllarca içe içe yaşamış halkların bulunduğu bir coğrafyanın on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında nasıl bir şiddet döngüsüne girdiğini ve bu şiddet döngüsünün ekolojik kökenlerini betimleyerek alternatif bir tarihsel argüman sunmaktayım. Dolayısıyla, geç Osmanlı Kürdistanı'nda toplumlararası şiddetin ekolojik kriz zamanlarında kümülatif bir biçimde ortaya çıktığını öne sürüyorum. Bu argümanı sunarken, etnik ve dini gruplar arasında fiziksel karşılaşmaların veya kan dökülmesinin ötesine geçen, hayvan hırsızlığı veya mera anlaşmazlığı gibi daha küçük mülkiyet ihlali eylemlerine odaklanıp şiddet mevhumunu genişletmekteyim. Bu bağlamda, Osmanlı Kürdistanı'nda toplumlararası şiddetin iki şekilde anlaşılabilir olduğunu ileri sürüyorum: Birincisi, çevresel felaketlerin kümülatif etkisinin ve bunun sonucunda köylülere ve aşiretlere maliyetinin bir ürünü olarak; ikincisi, devletin mevcut gerilimleri politik ve ideolojik amaçları için araçsallaştıran bir mekanizma olarak. Bu noktadan hareketle,1894-96 Ermeni katliamlarının köklerini anlamanın onlarca yıldır süren çevresel krizleri ve üretilen çeşitli şiddet biçimlerini anlamayı gerektirdiğini ileri sürüyorum. Dahası 1870'lerin sonlarından

22 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2000).

yirminci yüzyılın başlarına kadar tekrarlayan aşırı iklim bozulmalarının, Osmanlı Kürdistanı'ndaki konargöçerler ile köylü toplulukları arasında tırmanan çatışmanın temelinde yatan ancak daha önceki tarihsel yaklaşımlarca yadsınan önemli bir bileşen haline geldiğini ortaya koymaktayım. Daha da önemlisi Hamidiye Alayları'nın 1891'de oluşturmasıyla birlikte bölgenin her tarafında görünür olmaya başlayan devletin organize şiddeti, yavaş şiddet nedeniyle uzun süredir zayıflayan toplumlar arasındaki sosyal bağların kopmasını hızlandırdı. Osmanlı Devleti'nin konargöçerlerle köylüler arasında artan gerilime karşı değişen tepkileri ve sonuçta bu gerilimleri teşvik etmesi, yavaş şiddeti, hızlandırılmış, devlet destekli şiddete dönüştürdü. •

Kaynakça

Akçam, Taner. *The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2012.

Ateş, Sabri. *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Aydın, Suavi, and Jelle Verheij. "Confusion in the Cauldron: Some Notes on Ethno-Religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbekir Province, 1800-1870." In *Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915*, edited by Joost Jongerden and Jelle Verheij, 15-54. Leiden: Brill, 2012.

Balakian, Peter. *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*. New York: Harper Collins, 2003.

Bell, Gertrude. *The Desert and the Sown*. New York: E.P. Dutton and Company, 1907.

Bloxham, Donald. "The Armenian Genocide of 1915-1916: Cumulative Radicalization and the Development of a Destruction Policy." *Past & Present*, no. 181 (2003): 141-91.

Bruinessen, Martin van. *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. London: Zed, 1992.

Chris Gratien. *The Unsettled Plain: An Enviromental History of the Late Ottoman Frontier*. Stanford: Stanford University Press, 2022.

Çiçek, M. Talha. *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Dadrian, Vahakn N. *Warrant for Genocide: Key Elements of Turko-Armenian Conflict*. New Brunswick, NJ: Transaction, 1999.

Davis, Mike. *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*. London: Verso, 2001.

Deringil, Selim. "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)." *International Journal of Middle East Studies* 23, no. 3 (1991): 345-59.

———. "'The Armenian Question Is Finally Closed': Mass Conversions of Armenians in Anatolia during the Hamidian Massacres of 1895-1897." *Comparative Studies in Society and History* 51, no. 2 (2009): 344-71.

———. *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1908*. London: I. B. Tauris, 1998.

Dolbee, Samuel. "Empire on the Edge: Desert, Nomads, and the Making of an Ottoman Provincial Border." *The American Historical Review* 127, no. 1 (2022): 129-58.

Erler, Mehmet Yavuz. *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları, 1800-1880*. Istanbul: Libra, 2010.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2000.

Glantz, Michael H. *Currents of Change: Impacts of El Niño and La Niña on Climate and Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Gölbaşı, Edip. "The Official Conceptualization of the Anti-Armenian Riots of 1895-1897. Bureaucratic Terminology, Official Ottoman Narrative, and Discourses of Revolutionary Provocation." *Études Arméniennes Contemporaines*, no. 10 (2018): 33-62.

Holquist, Peter. *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Homer-Dixon, Thomas F. *Environment, Scarcity, and Violence*. Princeton University Press, 2010.

Klein, Janet. *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*. Stanford: Stanford University Press, 2011.

Köksal, Yonca. *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne*. London: Routledge, 2019.

Kuehn, Thomas. *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919*. Leiden: Brill, 2011.

Li, Lillian M. *Fighting Famine in North China: State, Market, and Environmental Decline, 1690s-1990s*. Stanford: Stanford University Press, 2007.

Mike Davis. *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanının Inşası*. Translated by Umut Haskan. Istanbul: Yordam Kitap, 2012.

Miller, Owen. "Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire." Ph.D., Columbia University, 2015.

Minawi, Mostafa. *The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz*. Stanford: Stanford University Press, 2016.

Nixon, Rob. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard University Press, 2011.

———. "Slow Violence; Literary and Postcolonial Studies Have Ignored the Environmentalism That Often Only the Poor Can See.(Viewpoint Essay)." *The Chronicle of Higher Education* 57, no. 40 (2011).

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı imparatorluğunda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren yayıncılık, 1987.

Pamuk, Şevket. "The Ottoman Empire in the 'Great Depression' of 1873-1896." *The Journal of Economic History* 44, no. 1 (1984): 107-18.

Pehlivan, Zozan. "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of the Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan." *Journal of Economic and Social History of the Orient* 63, no. 3 (2020): 316-56.

———. "The Political Ecology of Violence: Peasants and Pastoralists in the Last Ottoman Century." Cambridge: Cambridge University Press, 2024.

Rogan, Eugene L. *Frontiers of State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Shaw, Stanford J., and Ezel Kural Shaw. *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. Vol. II. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Sipahi, Ali. "Narrative Construction in the 1895 Massacres in Harput: The Coming and Disappearance of the Kurds." *Études Arméniennes Contemporaines*, no. 10 (2017): 63-96.

Üngör, Uğur Ümit. *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950*. Oxford: Oxford University Press, 2011.